

ÉPÜLETKUTATÁS ÉS ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNET – NÉHÁNY ÚJKORI ÉS 19. SZÁZADI ÉPÜLETTÍPUS KUTATÁSÁNAK MÓDSZERTANA ÉS EREDMÉNYEI

HABILITÁCIÓS TÉZISEK¹

KRÄHLING JÁNOS

Dr. habil., tanszékvezető egyetemi docens. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék,
1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3. K II. 82. Tel.: (+36-1) 463-1330. E-mail: krahling@eptort.bme.hu

A címben megidézett kapcsolat a történeti épületkutatás és az építészettörténet között már sok kutatót foglalkoztatott.² Téziseimben az újkori és 19. századi épülettípusokra vonatkozó vizsgálódásaim során alkalmazott kutatási alapelveket és módszereket kívánom a hazai és nemzetközi szakirodalom összefüggéseinek áttekintésével és kritikájával összegezni, értelmezni, bemutatva és pontokba rendezve a módszertan alkalmazásával elért eredményeimet.

Kiválasztott tíz publikációm alapján megfogalmazott öt tézis az építészeti kutatás különböző léptékeit és értelmezési lehetőségeit mutatja be öt különböző kérdésfelvetés példájával. Mind az öt példában fontos szerepet kap az épületkutatás módszertana a maga sajátos interdiszciplináris megközelítésében, a történeti írott és képi források elemzésével és az azzal szorosan összefüggő épületfelméréssel: az objektumcentrikus, részletkérdésekben elmélyült, egy épületre koncentráló „Bauforschung” szemléletű,³ alakhű felmérésen alapuló kutatástól a regionális-területi szintű építészeti jelenségeket átfogni képes, kisebb léptékű tipológiai és topográfiai kutatáson át az építészet társadalmi vonatkozásait érintő kulturális identitáskérdések megválaszolásáig.

Kulcsszavak: történeti épületkutatás, Bauforschung, Pollack Mihály, Ybl Miklós, nagyváradai székes-egyház, protestáns templomépítészet

1. TÉMAVÁLASZTÁS

Doktori fokozatom megszerzése⁴ óta végzett kutatásaim tematikailag erősen kötődnek egyrészt a templomépítészet különböző résztémáihoz – ezen belül a 18–19.

¹A BME-n 2016–2017-ben lefolytatott habilitációs eljárás tézisfüzete. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) Építészmérnöki Tudományok Habilitációs Bizottsága és Doktori Tanácsa – *műszaki tudományok* tudományterületen, *építészmérnöki tudományok* tudományágban – 2016. június 10. és 2017. május 25. között bonyolította le a habilitációs eljárást. A nyilvános előadás *A magyar katolikus székes-egyházak építészete a 18. században*, majd a tudományos kollokvium *Épületkutatás és építészettörténet – néhány újkori és 19. századi épülettípus kutatásának módszertana és eredményei* címen 2017. április 27-én volt. A BME Habilitációs Tanácsa 2017. május 25-én nyilvánította a jelöltet habilitált doktorrá.

²A történeti épületkutatás és építészettörténet legújabb kutatómódszertani alapműveiből fontos kiindulást jelent: Großmann 2010; Groat–Wang 2002; Schuller 2002; a magyar épületkutatás aktuális problémáinak vonatkozásában pedig Horler 1981; Marosi 1985; Feld 1999; Haris 2004; Mezős 2008; Mentényi 2009.

³A tézisekben a „Bauforschung”-szemlélet (Bauforschung = épületkutatás) alatt a német terminológiát követve elsősorban az Armin von Gerkan, illetve Manfred Schuller által meghatározott módszertant értem, vö.: Schuller 2002.

⁴Krähling 1993.

századi evangélikus, református és római katolikus emlékekhez –, illetve tágabb módszertani összefüggésben az alakhű felmérésen alapuló épületkutatáshoz. E kutatási módszer gyakorlata – több kisebb volumenű felmérés elvégzése után – egy nagyobb projekt keretében teljesedett ki: a magyar 18. századi kastélyépítészet kiemelkedő emlékének, a fertői Esterházy-kastély marionettoperájának és narancsházának kutatásánál.

Számos kutatási projekt támogatás, illetve megbízás tette lehetővé, hogy kutatómunkámat folyamatosan végezhessem. Kandidátusi értekezésem eredményeire alapozva az Országos Tudományos Kutatási Alap öt ciklusban elnyert kutatási támogatásával sikerült a magyarországi evangélikus templomépítészet feldolgozását megalapozó adattárakat elkészíteni. Legjelentősebb kutatási megbízásomat a tanszéki keretben – Halmos Balázssal és Fekete J. Csabával – elnyert fertői marionettopera, víztorony és narancsház tudományos vizsgálata jelentette, melynek során – több szakterületet is felvonultató kutatócsoport közösen elvégzett munkájával – sikerült új eredményekkel jelentkeznünk. A kastélyegyüttes további részeinek kutatására is további tervek vannak előkészületben.

A katolikus plébániatemplomok és a 18. századi egyházi megújulás folyamatát az építészeti reprezentációval kiteljesítő székesegyházak témájában Nagy Gergely Domonkossal közösen elvégzett kutatásaink egyik kiemelkedő eredménye a nagyváradi székesegyház Hillebrandt-féle centrális tervének felkutatása és elemzése.

2. A KUTATÁSOK CÉLJAI ÉS MÓDSZEREI

2.1. A KUTATÁSOK CÉLJAI

A történeti épületekkel kapcsolatos kutatómunka céljai közt elsődleges az építéstörténet alapvető kérdéseinek megválaszolása, majd az emlék elemzésével és értelmezésével történeti, kulturális és építőművészeti kontextusba helyezése, a „narratíva” megtalálása.⁵ A célkitűzések más mélységű kutatást és eltérő módszertani megközelítést jelentettek a fertői barokk épületegyüttesnél, a protestáns épülettípus topográfiaszintű feldolgozásánál, vagy éppen a jelentősebb egyedi emlékek forrásainak újbóli elemzésénél és értékelésénél.

2.2. KUTATÁSMÓDSZERTAN

Bevezetés

Az alkalmazott kutatómódszertan alapelve, hogy a kutatás céltételezésénél az elméletileg megalapozott kérdésfelvetések, ezeken belül az alapkérdés határozza meg a módszert vagy módszereket, amellyel a kívánt eredmény elérhető. A módszer-

⁵ Groat–Wang 2002. 138.

tani újítás ugyanakkor – akár stratégiai, akár taktikai értelemben – önmagában is hozzájárulhat a tudomány fejlődéséhez, amelyet rendszerint új megközelítések és eredmények kísérnek. Az általam végzett kutatások esetében közös módszertani alapnak az épület fizikai létére összpontosító szemléletet tekintem,⁶ amelyben a történeti épület elsődleges forrásként⁷ – illetve archív forrásainak „referenciájaként” – jelenik meg, és „olvasásának” filológiai alapját az alakhelyes felmérésen alapuló történeti szerkezetelemzés jelenti. Ennek kialakult európai gyakorlatára⁸ építve végeztem kutatómunkámat.

Az építészeti, építészettörténeti kutatás jellege módszertanát tekintve a par excellence művészettörténeti kutatást követi, de attól az építészet területét érintő lényegi pontokon némiképpen eltér, specializálódik annak általános módszertanához képest. A művészettörténeti kutatás ikonográfiai, stílustörténeti, művészetfilozófiai, ikonológiai kérdésvetéseinél nem a kutatás módszertani részére, hanem sokkal inkább az interpretációra, a narratívára összpontosít a kutató. A „mérvadó kutatói vélemény”-hez igazodó értelmezés kijelölheti a fő kutatási trendek követését, de magában hordozhatja a független körülmények és szempontrendszer mérlegeléséből adódó új megközelítések elmulasztását.

A korábbi évtizedek során kialakult hazai épületkutató gyakorlat⁹ elvi alapjait tekintve lényegében három fő szempont érvényesítésén alapul: az épület „megkutatásán”, a források (írott dokumentumok, tervek, ábrázolások stb. – rendszerint közgyűjteményi leletek), továbbá a szakirodalom feltárásán és értékelésén. Az épület „megkutatása” a fizikai értelemben vett, roncsolásos jellegű falkutatást jelenti. Ez a kutatási szakasz – mivel itt a régészettel ellentétben nem a többé-kevésbé „semleges” talaj, hanem az önmagában értékes vakolat a közbülső réteg – a történeti állag jelentős és pótolhatatlan pusztulásával járhat.¹⁰ Nem vitatható, hogy a roncsolásos kutatás szükségszerű lépése a folyamatnak. A régészet mintaadó módszerével ellentétben azonban – ahol a „feltárás-dokumentálás-elbontás” lépéseinek betartása alapkövetelmény¹¹ – a falkutatásnak nem létezik ehhez hasonló, leírt szigorú módszertana, amelyben a fázisonkénti dokumentálás – a rajzi feldolgozással együtt – az eredeti jelenséget kell, hogy helyettesítse a későbbi kutatás során.¹² Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a hazai épületkutató gyakorlatáról – elsősorban a műemlékvédelem kérdésköréhez kapcsolódóan – az elmúlt bő évtizedben több polemizáló cikk jelent meg, amelyben a dokumentálás igénye az értékleltárra összpontosítva egyre nagyobb teret kapott, az alakhű felmérés hazai tudományos módszertani szerepével kapcsolatban azonban sok kérdés maradt nyitott.¹³

⁶ Horler 1981. 74; Marosi 1985. 5.

⁷ Schuller 2002. 7.

⁸ Morsbach 1990; Schuller 2002; Fiorani 2004; Boato–Pittaluga 2000; De Jonge–Van Balen 2002.

⁹ Rendszerezett összefoglalása: Komárik 1994. A falkutatás gyakorlata tekintetében alapvető: Dávid 1978 – ebben a dokumentálás egyetlen egyszer, csupán a kutatás megkezdése előtti felmérésnél szerepel.

¹⁰ Haris 2004. 300.

¹¹ László 2005. 106.

¹² A problémakör lényegét áttekinti: Tóth 1973. 621 skk. és 628.

¹³ Haris 2015; illetve Mentényi 2009. 150.

Az építésztörténeti kutatás kérdésfelvetése

Az épületek kutatásának egyik fő alapkérdése – mióta az építésztörténet mint tudományosan megalapozott diszciplína létezik – a művésztörténet átfogóbb kutatói szemléletét követve a mű keletkezésére és azon belül kiemelten a datálásra, továbbá a megbízóra, a művészre (megvalósítóra), a használatra és a mű jelentésére irányul, majd ennek alapján lehetséges a történeti és építésztörténeti összefüggések meghatározása. E gyakorlat módszertani eszköze a stílusfejlődés eszméje, amely egy történeti adatokból összeálló rendszer alappontjainak összefüggésében, rendszerint a korai, érett, a kései vagy meghaladott stílusformák egymást követő rendjére építve határozhatja meg a mű építésztörténeti helyét.¹⁴ A stíluskritikai összehasonlító elemzések nem biztosítanak mindig megbízható eredményt a datálás elvégzéséhez.¹⁵ Ennek oka lehet például a fő művészeti tendenciáktól alig befolyásolt helyi fejlődés eltérő, ugyanakkor az épület vonatkozásában meghatározó karaktere.

A kutatott épület történetileg kialakult szerkezeti összefüggéseire összpontosító, az épület fizikai valóját elsődleges forrásként – korszak- és épülettípus lehatárolás nélkül – kutató, és alakhű felméréseken alapuló elemző szemlélet a „historische Bauforschung” (vagy történeti épületkutatás),¹⁶ amelynek része a természettudományos és egyéb módszerekkel végzett, sok esetben pontos datálást adó, történeti szerkezetet érintő diagnosztikai vizsgálat.

A kétféle megközelítés: az írott adatok hiányából adódó történeti szemléletű stílusinterpretáció és a stíluskritikai rendszerbe sokszor nem illeszthető egzakt kormeghatározás – például a dendrokronológia eredménye – így ellentétbe kerülhet egymással.¹⁷ Az alább kifejtendő tézisekben megfogalmazott kutatási kérdéseket a kétféle megközelítés együttes alkalmazásával lehetett nagyobb áttekintéssel megválaszolni; a célom az, hogy a módszertanban ezeket az eltérő szemléleti kiindulásokat integráljam.

A történeti épületkutatás definíciója

Történeti épületkutatás alatt azt a komplex kutatófolyamatot értem, amelynek célja, hogy az épületnek mint a kutatás tárgyának és elsődleges forrásának – a rá vonatkozó további források összességét is felhasználva – a történetileg kialakult formáját és szerkezeteit, azok keletkezésének körülményeit és összefüggéseit, valamint az idők folyamán bekövetkezett változásait rendszerezett formában, lehetőség szerint roncsolásmentesen vagy a legkisebb roncsolással feltárja. A történeti épületkutatás csapatmunka, amely az interdiszciplinaritás szellemében építészek, mérnökök, művésztörténészek, régészek, restaurátorok közös munkájával, továbbá a tör-

¹⁴ Großmann 2010; Marosi 1985. 5.

¹⁵ Dávid 1978. 78.

¹⁶ Schuller 1990; Schuller 2002.

¹⁷ Schuller 2002. 28; Eißing 2005. 316 skk.

téneti épület kutatását segítő, a leletek feltárásában és kiértékelésében jártas rokon szakterületek bevonásával valósul meg.¹⁸

A kutatás alapkérdését többféle módszertan szerint lehet megközelíteni. Az alapproblémát az írott történeti források elemzése alapján megválaszolva, tágabb értelemben a mű létrejöttének és történeti kontextusának elemzésére összpontosítva, a művészettörténet módszertana felől közelíthetjük meg a történeti épületkutatást.

A „Bauforschung” szemléletű épületkutatás tárgya a történeti épület a legteljesebb valójában, és e szemlélet szerint csak másodlagosak az egyéb történeti források – többek közt az írott és képi ábrázolások –, valamint a tipológiai és stílustörténeti összehasonlító elemzések.

Az épületkutatás fogalma és a régészeti kutatás között nyilvánvalóan nagyon sok a rokonság. A „Bauforschung”-iskola kialakulásában a régészet módszereinek átvétele és álló épültre való alkalmazása játszott meghatározó szerepet.¹⁹ Az épületkutatás és a régészet összefüggésében mérvadó Gert Thomas Mader módszertana az építéstörténeti-sztratigráfiai vizsgálatról, amelyet a régészetből származtat, és amely fontos része a „Bauforschung” szemléletnek.²⁰ Az eljárás hasonló az itthoni falkutatáshoz, és a hazai falkutatási módszertan részletes elvi kidolgozása szempontjából – amelynek eddigi elmulasztása a magyar épületkutatás nagy hiányossága – mintadó lehet.²¹ Az építéstörténeti-sztratigráfiai vizsgálat nagyon lényeges része a helyszínen felvett és megfelelő részletettségű felmérés, illetve a feltárt összefüggések egységes – és az épülettől független geometriai rendszerben történő – ábrázolása; anélkül ugyanis a falkutatás által nyert adatok nem értékelhetők megfelelően önmagukon túlmutató, a tudományosságot megalapozó rendszerezettségben.

A történeti épületkutatás módszertani kérdései

Az írott és rajzi források értelmezésének, valamint a szerkezetanalízisen alapuló alakhű felmérésnek a szerepe az épületkutatásban szorosan egymáshoz rendelt. A datálás módjai: az írott forrásokból nyert adatok, az épületen található feliratok, a természettudományos módszerek eredményei és a stíluskritikai alapon végzett datálás egyaránt csak az épületkutató által az épület teljes történeti szerkezetiségét feltáró – azaz a szerkezeti egymásra épülést bemutató – analízisével verifikálhatók. Ennek elsődleges eszköze pedig a rajzban, illetve vizuális formában a helyszíni megfigyelések gondos rögzítésével elkészített alakhű felmérés.

Mivel a történeti épületekről rendszerint nem áll rendelkezésre megfelelő részletettségű, eredeti tervrajz, másrészt az nem az épület valós idejű állapotát mutatja, az épületkutatás gyakorlatának egyik módszertani alapeleme az épületfelmérés, amely a hitelesség, a pontosság, továbbá a gazdaságosság kritériumát is figyelembe

¹⁸ Ilyen kutatást mutat be legújabban pl.: Daragó–Bakonyi 2015; Halmos–Marótyz 2015.

¹⁹ Gerkan 1924; Schirmer 1995.

²⁰ Mader 1987; Mader 2005.

²¹ Tóth 1973. 625; Mezős 2008. 380.

véve a helyszínen készítendő.²² Az épületfelmérés hagyományos, mérési vázlattal (manuáléval) történő megvalósítása – amelynek feldolgozása nem a helyszínen készül – alapvetően jellemző a hazai gyakorlatban.²³ Ennek tudományos módszertani szempontból a leggyengébb pontja, hogy a helyszíni vázlat feldolgozása, tervrajzzá érlelése a kutatott objektumtól távol, munkaasztal mellett történik, ezért a történeti épületről szerzett információk többségének rögzítése elmarad.

A történeti épületkutatás folyamatában a döntően az épület helyszínén végzett munkát megelőzi az objektum alapszintű megismerése, a rá vonatkozó publikációk, a szakirodalom és az archív írott, illetve képi források lényegi áttekintése.²⁴ Az épület bejárása és egy előzetes fotódokumentáció elkészítése után kb. 1:100-as léptékű vázlaton megtervezhető a felmérés tervezett munkaterülete, a helyiségek vagy épületrészek áttekintéséhez szükséges számozása, a geodéziai alapfelmérés alappontjai, az illesztőpontok és a tengelyek rendszere. Az épületkutatás előkészítése jelentős tervezést is igényel, amelynek része az archívumokban végzendő kutatás – az írott, illetve képi források lehetőség szerint teljes felkutatása, majd elemzése. Az előkészítő munka része lehet – ha nem a mérés folyamán valósul meg – a geodéziai mérőállomással végzendő mérés, amelynek vonalas alapformáit és vonatkoztatási pontjait rajzpapírra kinyomtatva könnyebben és hatékonyabban elvégezhető a helyszíni munka.²⁵

Az építészeti fotogrammetria pontos dokumentációt eredményezhet, de nem tartalmazza azokat a nyomrögzítéseket, az épület testközelből elvégzett letapogatásának, értelmezésének és közvetlen rögzítésének rendszerét, amely a történeti épületkutatás egyik lényege. E módszerben egyre nagyobb szerepet kap a korszerű digitális mérési és dokumentálási technológia – a térszkennelés, tárgyszkennelés stb. –, amely a kutatás tárgyának virtuális térbeli leképezéseként is felfogható, és amely a sztratifográfia módszertanának megváltozásához vezet.

Az épületkutatás alakhűség szempontjai szerint készített rajzi dokumentációja a tudományosság alapvető kritériuma: a belső validálhatóság, megbízhatóság és objektivitás feltételeinek teljesítéséhez szükséges.²⁶ Az alakhű felméréssel lehetséges a történeti szerkezeti állagba fizikailag nagymértékben behatoló vizsgálatok – a régészet, valamint a restauratori és szondázó falkutatás – fázisainak dokumentálása, a leletek elemzése, továbbá az eredmények közreadása az utólagos igazolhatóság, valamint az örökségvédelem szempontjainak is megfelelve.

A helyszínen felhordott dokumentáció, az épület „rajzi leírása” a történeti szerkezettan elmélyült ismeretén alapul. A legfontosabb elv, hogy a megfigyelés, mérés és rajzolás lehetőleg egy időben, egy komplex folyamat részeként a helyszínen történik – ez biztosítja a megfigyelés mélységét, ez sarkallja a kutatót a szerkezeti-történeti összefüggések kifürkészésére.

²² Mader 1987; Cramer 1993.

²³ Hajnóczy 1956.

²⁴ Ennek a dokumentálása a „tudományos dokumentáció” mint alapvető roncsolásmentes vizsgálati módszer – vö. Mezős 2008. 380.

²⁵ Schuller 2002. 11.

²⁶ Groat–Wang 2002. 36; Gerő 1958. 138; Tóth 1973. 628.

A helyszíni felmérést kiegészítő adatrögzítési segédeszköz a történeti helyiségkönyv.²⁷

Az épületkutatás módszertani eszköztárát a bölcsészet- és a természettudomány számos segédtudománya egészíti ki. Fontos módszertani részterület a lakóházkutatás,²⁸ a restaurátori kutatás, a falsztratigráfia (falkutatás), a kronotipológia és nem utolsósorban a régészet.

A datálást segítő természettudományos módszerek közül – a vizsgálandó épületek korára és a pontosságra való tekintettel – a legfontosabb a dendrokronológia. A C14 (radiokarbon) módszer és a termolumineszcens (TL) kormeghatározás az épületkutatásban kevésbé elterjedt.

A műemléki helyreállítás komplex problémakörét érinti a későbbi helyreállítást tervező építész gyakorlatához igazodó alkalmazott épületkutatás, amely a helyreállítás tervének megalapozott előkészítését is célozza, és amelyben a korszerű épületdiagnosztikai módszerek elsődleges szerepet játszanak.

2.3. AZ EREDMÉNYEK BEMUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

Az építéstörténeti kutatás alapvető kérdéseinek megválaszolása után különösen fontos a megfelelő értelmezés, kontextusba helyezés, az interpretáció és a „narratíva” megtalálása.

A téziseimben bemutatandó szempontok a történeti épületkutatás felvázolt módszertanát különböző mélységgel alkalmazó kutatások eredményeit értelmezik. A módszertani hangsúly kettős, egymáshoz szorosan kapcsolódó megközelítést mutat: egyrészt a „Bauforschung” szemléletű, objektumcentrikus, a feladathoz szükséges mélységű felmérésen alapuló helyszíni kutatást, másrészt az építéstörténeti kérdésközt nyitott írott és képi forráselemzést. Az elemzések a történeti-morfológiai kialakulás vizsgálatára irányulnak, amely adott épületre összpontosítva a hiteles elvi rekonstrukcióhoz és a megőrzéshez, tágabb építészeti emlékkör esetében tipológia felállításához, illetve az építészet kulturális beágyazottságára vonatkozó kérdéskör esetében az identitás, a hagyomány szerepének vizsgálatához vezetnek.

3. TÉZISEK

3.1. TÉMAKÖR: TÖRTÉNETI ÉPÜLETKUTATÁS

Tézis:

A fertődi Esterházy-kastély marionettoperájának barokk színpadát egy interdiszciplináris kutatócsoport átfogó kutatómunkájának eredményeként, alakhű felmérésen alapuló épületkutatás alapján lehetett elméletileg rekonstruálni. A kutatás gazdag

²⁷A helyiségkönyvről alapvető: Schmidt W 1989.

²⁸Feld–Klein 2004.

leletanyagának elemző feldolgozása során az egykori marionettopera barokk színpadának értelmezését és elméleti rekonstrukcióját végeztem el. A történeti források, mindenekelőtt a levéltári anyagban található „Wintertheater” tervének értelmezése, továbbá a munka különböző fázisaiban egységesen 1:20-as léptékben elvégzett helyszíni felmérések, adatgyűjtések és megfigyelések, majd erre alapotozottan a régész társutatók eredményeihez illeszkedő, azokat integráló egységes és rendszerezett elemzés és értékelés nagyságrendekkel bővítette a különleges jelentőséggel bíró épülettípusról alkotott képünket, ami a jövőben az operaszínpad rekonstrukciójához vezethet.

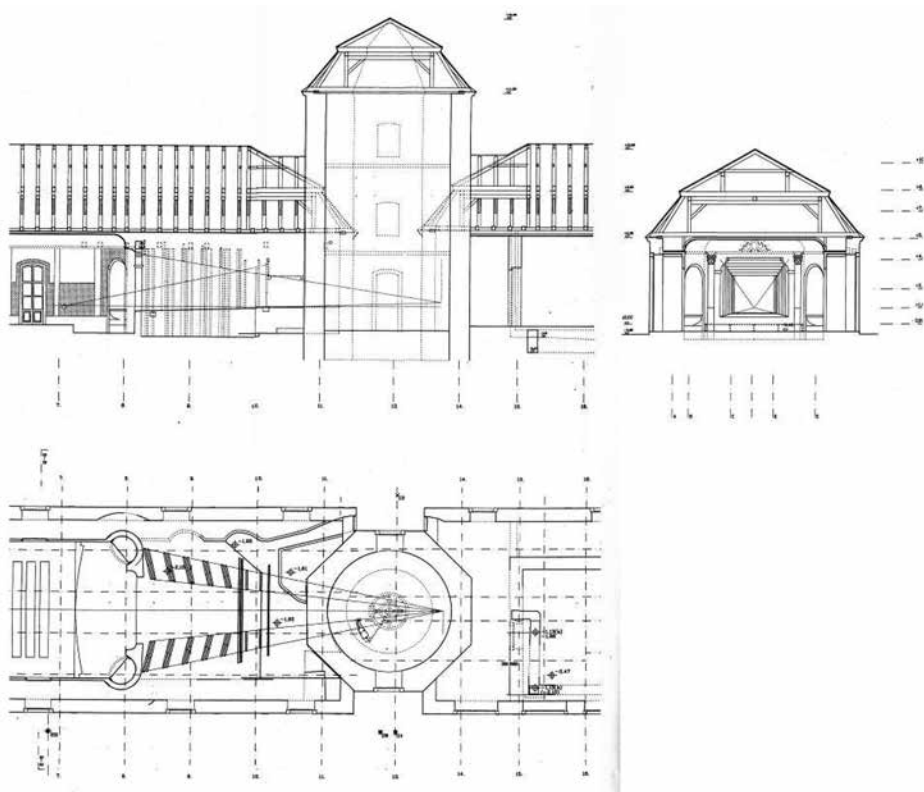
A fertődi (a korabeli névhasználat szerint eszterházi) Esterházy-kastély marionettoperájának és narancsházának együttese kiemelkedő helyet foglal el Európa barokk kastélyépítészetében. A marionettszínház barokk színpadgépezetével, Joseph Haydn és kortársainak báboperáit bemutató jelentős repertoárjával az európai zenetörténet, kastélykultúra és színházépítészet különleges emléke.

A marionettopera és narancsház, valamint a köztük álló víztorony épületkutatása tanszéki kutatócsoport munkájával – Halmos Balázs és Fekete J. Csaba folyamatos részvételével –, több szakági kutató intézmények közötti kooperációjával – többek közt Koppány András régész, a régészeti kutatás helyszíni irányítójának bevonásával – interdiszciplináris módszertannal valósult meg, amely az Európában egyedülálló és kiemelkedő jelentőségű épületegyüttes történetének és eredeti kialakításának mélyebb megismerését eredményezte.

A 2004 és 2013 között elvégzett folyamatos kutatómunka során az épületkutatás interdiszciplináris módszerei mentén lehetőség nyílt a régészet, valamint a roncsolás minimalizálására törekvő „Bauforschung” szemléletű kutatás eszközeit és módszereit ötvözve az épületegyüttes olyan mélységű megismerésére, amely lehetővé tette az épülettömeg és a belső térszervezés elméleti rekonstrukcióját, egyúttal kijelölte a kutatás további irányait is.

A történeti szerkezetekre koncentráló interdiszciplináris elemzés és kiértékelés legfontosabb irányait a fellelhető írott és képi források tükrében az épülettípus, az alaprajzi struktúra, rendeltetésnek megfelelő működés, a falszerkezetek, a térlefedés, a fedélszékek, a homlokzattagolás, a belsőépítészeti kialakítás, a díszítések, továbbá a barokk színpadtechnika és a történeti épületgépészeti megoldás (víztorony, légfűtés) jelentették (*1. ábra*).

Az általam elvégzett elemzés legfontosabb eredményei: az Eszterháziara vonatkozó levéltári anyagban fellelhető „Wintertheater” tervének a marionettszínházzal történő azonosítása; és a színház osztofalainak, belső párkányzatának és – helyszíni leletek, analógiák, valamint történeti szerkezetek minták alapján – a De L’Orme-féle faboltozattal megoldott térlefedés meghatározása. A barokk színpadtér geometriai rekonstrukcióját a régészeti feltárás alapján – ezen belül különösen a proszcéniumnyílás és a szintviszonyok feltárt eredményeire alapozva – a több kutatási fázisban elvégzett alakhű felmérések történeti szerkezetcentrikus összegzése és elemzése, továbbá a levéltárban talált színpadábrázolás értelmezése, valamint a Pozzo-féle színpadperspektíva-ábrázolás elvének alkalmazása tette lehetővé.

1. ábra. A fertődi Esterházy-kastély marionettopera színpadának elvi rekonstrukciós vázlata (Krähling et al. 2013. 90. Fig.9.)

Az épületegyüttes külső és belső megjelenésének, továbbá szerkezeti kialakításának visszaállításához²⁹ a Bauforschung szemléletű épületkutatás eredményei alapvetően hozzájárultak. Az egykori marionettopera barokk színpadának értelmezése és perspektívaszerkesztésének meghatározása lehetőséget nyújt a barokk színpad jövőbeni, további restaurátori kutatásokkal megalapozott rekonstrukciójához.

Kapcsolódó publikációk

Krähling–Halmos–Fekete 2006

Krähling et al. 2013

²⁹ Generál tervező: M Építész Iroda Kft. Építészek: Molnár Csaba DLA, Szentkúti Viktor, Halmi Dénes; építészettörténeti konzulensek: Dr. Krähling János, Dr. Halmos Balázs, Dr. Fekete J. Csaba; régész kutatók: Koppány András, Kupovics Renáta, Thury László; tartószerkezet: Armuth Miklós; akusztika: Reis Frigyes, Nagy Attila Balázs; épületszerkezeti szaktervező: Dr. Kakasy László, Dobszay Gergely; épületgépész: Lovas Albert; elektromos tervező: Beharka Zsolt, Zentai Csaba. Építtető: Műemlékek Nemzeti Gondnoksága; <http://meonline.hu/archivum/barokk-mese/> (Utolsó megnézés: 2016. 05. 10.)

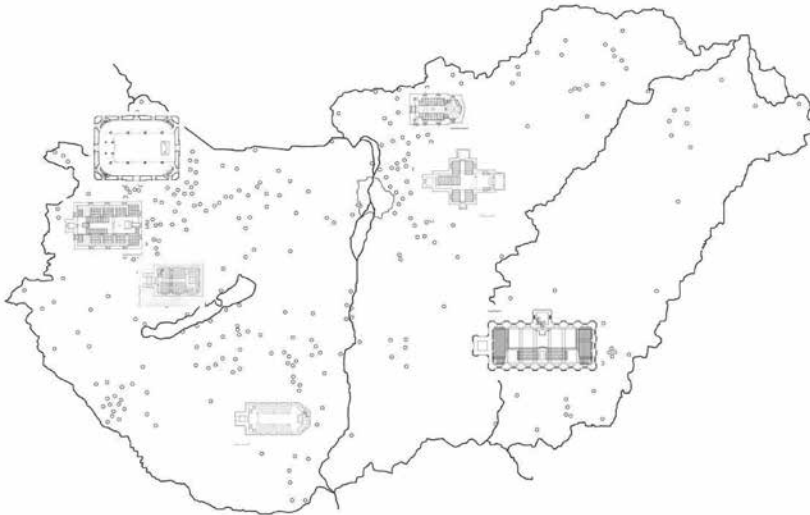
3.2. TÉMAKÖR: TIPOLOGIAI RENDSZEREZÉS

Tézis:

A hazai evangélikus templomok tipológiai vázlatát egy nagyobb építészettörténeti összefüggésrendszerben lehet áttekinteni, amelynek kronológiai határait jelentős egyháztörténeti események határozzák meg. Az országban található emlékek teljes felmérése és kutatása alapján felállított tipológiai rendszert az ismert alföldi, észak-magyarországi és nyugat-magyarországi épülettípusok mellett új csoportként a Nógrád és Veszprém megyére, valamint a Dél-Dunántúlra jellemző regionális evangélikus templomtípussal egészítettem ki.

A tipológiai rendszert meghatározó korszakolás történelmi választóvonalait a reformált egyházak 16. századi kialakulása után az 1681. évi vallásügyi törvények, II. József 1781. évi türelmi rendelete, az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc, valamint az első és a második világháború, majd a rendszerváltozás jelöli ki. Az építészettörténetben összefoglalóan protestáns templomtípusként említett jelenség a stíluskorszakok, a történeti kontextus, a vallásügyi törvénykezés, az építetói szándék, a tér- és tömegalakítás elemzése, a liturgikus térhasználat és berendezés, továbbá a közösségi funkció szempontjai szerint fő- és altípusokba csoportosítható (2. ábra).

Az elvégzett kutatás a felvázolt kronológia 19. század első évtizedéig tartó első három szakaszára összpontosít. A kutatás módszertani szempontból egyrészt az archívumok forrásainak és a szakirodalomnak az áttekintésén, másrészt a különböző

2. ábra. A mai Magyarország felmért evangélikus templomainak tipológiai eloszlása (Krähling 2015. 141. Fig. 23.)

részletességgel – leginkább manuáléval – készített felméréseken alapult. A típusok meghatározása az eddigi protestáns templomépítészetre vonatkozó rendszerezéseket – elsősorban Bibó István és Winkler Gábor kutatásait³⁰ – a magyarországi építészet-történet európai kapcsolatai, a hazai építészeti folyamatok és a regionális jellegzetes-ségek meghatározása szempontjából is új csoportokkal bővíti: az alföldi, észak-magyarországi és nyugat-magyarországi típusok mellett új csoportként a nógrádi, valamint a Veszprém megyére és a Dél-Dunántúlra jellemző regionális evangélikus templomtípussal. Ezek a protestáns templomformák különösen a türelmi rendelet korának építészeti képét gazdagítják.

Kapcsolódó publikációk

Krähling 2004

Krähling 2015

3.3. TÉMAKÖR: ÉPÍTÉSZET ÉS IDENTITÁS

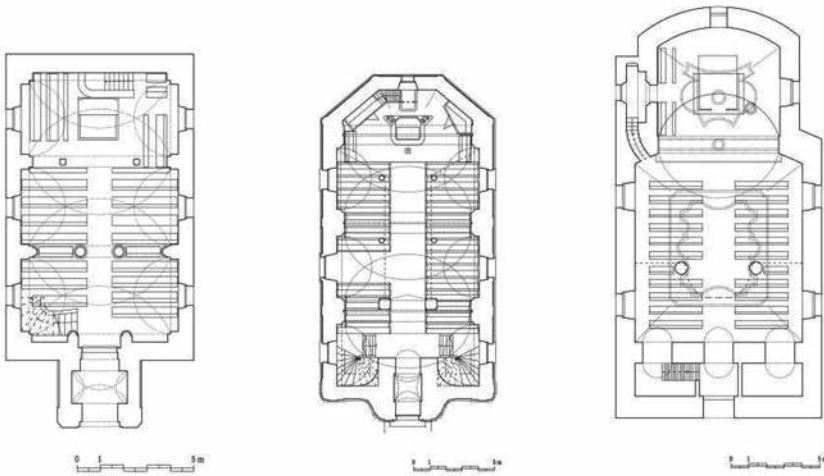
Tézis:

A hazai protestáns templomépítészet átfogó kutatása során összegyűjtött, építészettörténeti szempontból sokrétű topográfiai anyag elemzésének egy lehetséges szempontja az építészet és identitás viszonylatának értelmezése. A téma vizsgálatát Jan Assmann-nak és iskolájának a kulturális emlékezet és liturgikus tér viszonylatát értelmező alapvető kultúraelméleti megközelítése alapozza meg.³¹ *A magyarországi evangélikus emlékezet kutatása során a templomok téralakítását és belső formálását, valamint a használók vallási és kisebbségi identitásrétegeit párhuzamosan vizsgálva a típusok identitásmegerősítő szerepét fedezhetjük fel. Veszprém megye magyar, Dél-Dunántúl német, valamint a Pest, Nógrád megyékben, továbbá az ország keleti részén található szlovák gyülekezetek templomépítészetében a téralakítás, térhasználat jellemző identitáshordozó típusait határozhatjuk meg.*

Az identitás templomépítészeti kifejeződését a kulturális emlékezet többféle formája határozhatja meg, amelyben nagy szerepet kap a tipikus középkori falusi templomforma (torony – egy hosszanti hajó – diadalív – keskenyebb szentély) mint viszonyítási pont, továbbá a liturgia alakulása. A típusokra jellemző egyedi formajegyek a népcsoportok saját kulturális emlékezetéből fakadó vallási identitásának kifejezői. A templomtér önmagában nem alkalmas arra, hogy adekvát módon fixálja és materializálja az ünneplő közösség kulturális identitását, azonban mind a térstruktúra és a liturgikus térelrendezés, mind pedig a berendezés vonatkozásában fontos identitáshordozó vonásokat mutat (3. ábra).

³⁰ Bibó 1984–1985; Bibó 2013; Winkler 1992.

³¹ Assmann 2000; Brüske 2001.

3. ábra. Jellemző típusok: Veszprém megyei (Felsődörgicse, ev. templom, magyar), dél-dunántúli (Kismányok, ev. templom, német) és Nógrád megyei (Bánk, ev. templom, szlovák) példával

Veszprém megye evangélikus gyülekezeteire jellemző a magyar lakosság folyamatos jelenléte, amely különösen jelentős annak tükrében, hogy itt található a mai határainkra vonatkoztatva a legtöbb középkori eredetű evangélikus templom.³²

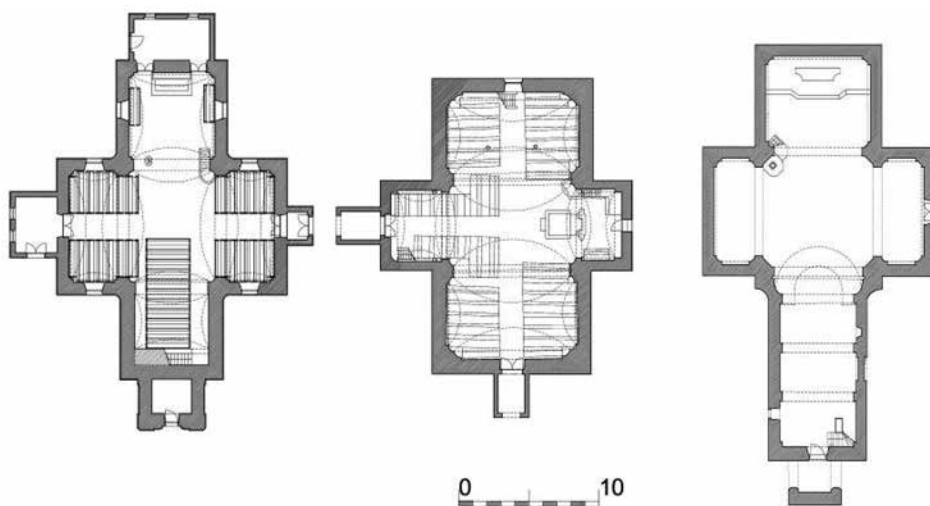
A templomépítészeti kérdéseket vizsgálva először az alaprajzi formáról kell szót ejteni. A templomok meghatározó többsége önálló szentélybővület nélküli, egyenes záródású teremter. Ez a Nyugat-Magyarországra jellemző egyenes záródású (karzatokkal körülvett) teremter megoldásokkal rokon, és az artikuláris templomokra is jellemző. Tágabb építészettörténeti összefüggésben a hosszanti teremter Nyugat-Magyarország legjelentősebb 17. századi mintaadó evangélikus templomára, az 1638-ban épült (1672-ig evangélikus) pozsonyira vezethető vissza.³³ A karzatok típusalkotó többsége jellemzően a templom keskeny végfala felől legfeljebb a közép-térig előrenyúló, U alakú elrendezést követ, amely éppen az átmenetet jelenti a középkorból örökölt hátsó karzat és a Nyugat-Magyarországra jellemző, a három oldalon teljesen körbefutó elrendezés között.

A Veszprém megyére jellemző típus legfontosabb liturgikus berendezése a szószékoltár, az evangélikus felekezeti identitás legfontosabb eleme, amely a 18. század végi templomoknál egy egyenesen záródó teremter végfala előtt, a karzatokkal nem megosztott teremterrészen áll. Jellemző térlefedés a hevederes cseh- vagy csehsüveg boltozatsor.

A Veszprém megyei típus a középkori falusi templom hagyományát és a Nyugat-Magyarországra jellemző hossznegyszög formát sajátosan ötvözi. Az egyszerű alaprajzi forma használata, a redukált karzatrendszer és az európai evangélikusság litur-

³² Bakonyszentlászló, Dabrony, Kővágóörs, Lovászpátona, Mencshely.

³³ Krähling 2009. 192–193.

4. ábra. Jellemző centrális típusok (Maglód, Domony, Cinkota – szlovák gyülekezetek)

gikus térhasználatára jellemző szószékoltár az itt élő evangélikus magyarság építészeti identitáshordozója.

A dél-dunántúli németiség templomaira jellemző az uralkodó iránti hódolat markáns megjelenítése: II. József (és I. Ferenc király, másképpen II. Ferenc császár) képének kiemelt – az oltárhoz közel, de attól határozottan elválasztott – helyen történő ábrázolása, amely a vallásszabadságot biztosító és a templomépítést lehetővé tevő felvilágosult uralkodónak állít emléket.³⁴ Ez a jelenség a 18. század elejétől betelepült németiség identitásának jellemző kifejeződése, amely az új hazára left alattvalók törvénykövetésére és engedelmességére is utal. Az általuk használt térforma döntően a téregységesítésre törekvő német protestáns hagyomány és az újraterlelt falvak adaptált kamarai típusai által meghatározott templomforma összhatásaként értékelhető: a diadalív nélküli poligonális végződés, a hosszanti elrendezés, az oldalhomlokzat kettős ablaksora és a szentélybe állított szószékoltárt hangsúlyozó karzatrendszer önálló dél-dunántúli evangélikus templomtípust határoz meg³⁵ (4. ábra).

A szlovák gyülekezetek sajátos vallási identitását meghatározza a reformáció kezdeti időszakára jellemző, alig módosított, hagyományos (katolikus) liturgia eleminek használata,³⁶ amely építészetileg a katolikus templomforma megtartásával, a diadalívvá leválasztott szentélytér hagyományos formájával párosul; ez a forma a Nógrád megyében található jelentős számú szlovák gyülekezet templomait jellemzi. Ezzel összhangban, a német – és európai – protestáns téregységesítő tendenciáktól

³⁴ Krähling 2013. 182.

³⁵ Krähling 2013. 177 skk.

³⁶ Raffay 1944. 476.

való elhatárolódást jelzi a szószékoltár mellőzése, a hagyományt követő retablóoltár és az elválasztott szószék alkalmazása. Hasonlóképpen a szlovákságra – Pest megye és az ország keleti részén sporadikusan található szlovák gyülekezetekre – jellemző tradíció a faépítészet hagyományával összhangban lévő, Felvidék és Szilézia protesztáns templomépítészetével rokon centrális térképzés.³⁷

Kapcsolódó publikációk

Krähling–Nagy 2011

Krähling 2013

3.4. TÉMAKÖR: ÚJÍTÁS ÉS HAGYOMÁNY

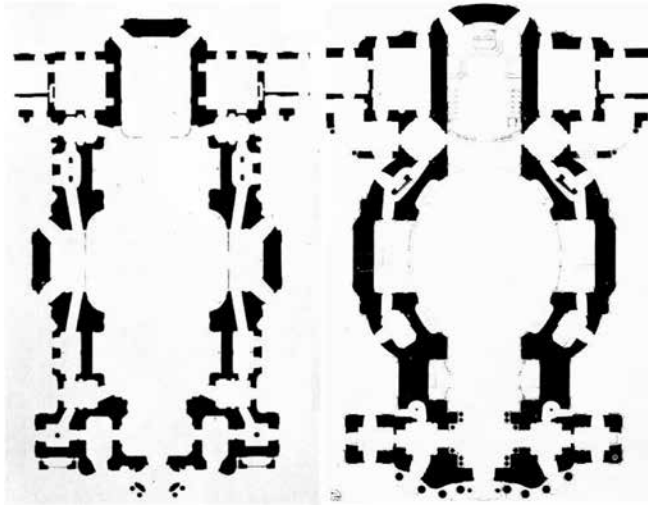
Tézis:

Az építészeti tervezés egyik alapvető dualitása a hagyományörző építetői akarat és a megtervezendő épület racionalitása, illetve a tervezői újítás és egyéni művészi kifejezés szándéka között húzódó feszültség, amely meghatározza az építészeti alkotás alakulását. Ennek az újító szándéknak fontos vonulata a szerkezetiség, amely – megoldatlansága esetén – adott esetben mintaadó építészeti alkotások meghiúsulásához vezet. *Történeti szerkezetani elemzés alapján – a fellelhető írott és rajzi források, valamint az álló épület szerkezeteinek áttekintésével – bizonyítható, hogy a nagyváradi barokk székesegyház eredetileg Franz Anton Hillebrandt tervezte. Nagyvonalú, hatalmas centrális ovális kupolával tervezett épülete szerkezetileg nem volt megvalósítható, ezért Giovanni Battista Ricca szerzőségével új terv készült, amely a ma is álló székesegyház felépítését eredményezte.*

Pollack Mihály Deák téri evangélikus temploma – Pest első jelentős klasszicista épülete – Leonhard Christoph Sturm egyik mintatervét követi, lényegre összpontosító építészeti térformálása, következetesen klasszicizáló tagozatrendszere pedig Palladio velencei templomainak ismeretére is utal. A templom eredetileg (1799-ben) tervezett fa dongaboltozatát – többek között a mintaterv szerkezeti hiányossága miatt – később (1875-ben) át kellett építeni.

Franz Anton Hillebrandt és Pollack Mihály egy-egy jelentős művének, a nagyváradi római katolikus székesegyháznak, valamint a pesti Deák téri templomnak kutatása, történetiforrás-elemzése és építészeti értékelése kapcsán bemutatható a 18. század második felében kibontakozó, a klasszicizmus iránti megújulásra nyitott tervezői hozzáállás, illetve az építetői hagyománytisztelet közt feszülő építészeti alkotófolymat, amelynek „eredménye” mindkét esetben a magyar építészettörténet egy-egy kiemelkedő alkotása (5. ábra).

³⁷ Krähling–Nagy 2011.

5. ábra. A nagyváradai római katolikus püspöki székesegyház Hillebrandt-féle első és második tervvariánsa – alaprajzok, 1750 (Krähling–Nagy 2013. 85. 3. kép)

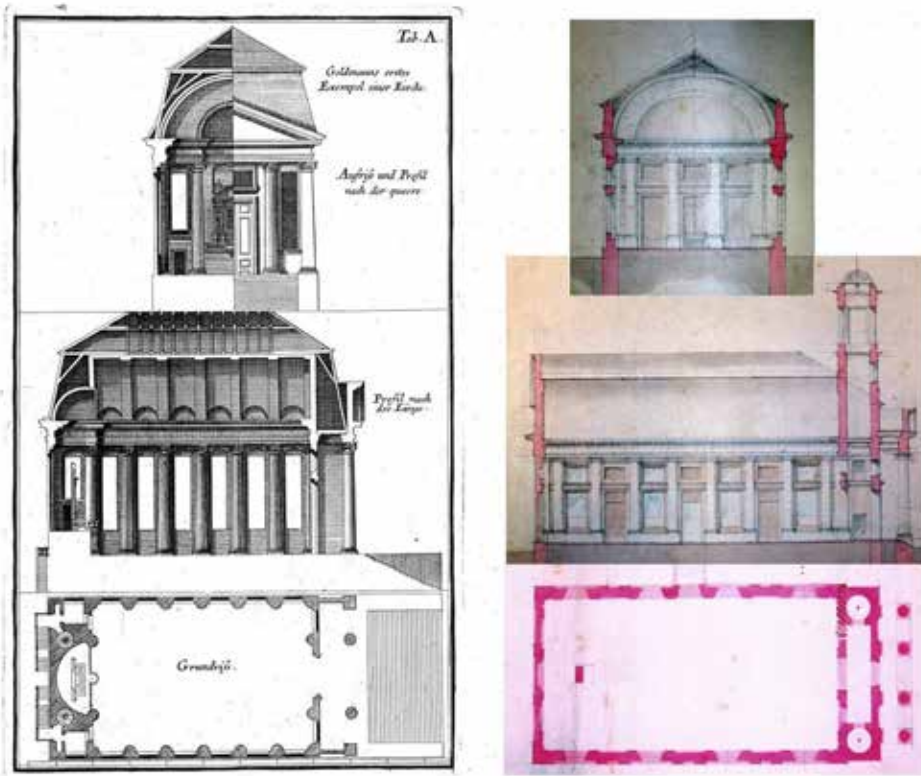
Franz Anton Hillebrandt tervezői közreműködése a nagyváradai székesegyház barokk kori újjáépítésében építészettörténetünk régóta megválaszolatlan kérdése volt. A tervező személyének kérdésével Bíró József, majd Kelényi György alapvető monográfiái foglalkoztak.³⁸ A kérdés megválaszolásának módszertani megközelítésében – egy véletlenül fellelt korábbi tervvázlat térkonceptiójára alapozva – a Hillebrandt-féle tervekre vonatkozó 1750–51-es leírások forrásértelmezésére, továbbá az eddig nem attribuált tervek átnézésére, és az írott formában fennmaradt szakvélemény épületre vonatkoztatott történeti szerkezeti elemzésére koncentráltunk. A nagyváradai székesegyház forrásainak történeti-szerkezettani szempontú áttekintése és elemzése, valamint további tervdokumentumok felkutatása alapján vált bizonyíthatóvá a korábbi sejtés, hogy a ma is álló templomot Ricca tervezte. Hillebrandt eredetileg tervezett ovális kupolás centrális székesegyházának megvalósulását alapvetően szerkezeti megoldhatatlansága hiúsította meg (6. ábra).

Pollack Mihály Deák téri temploma – elődje, Krausz János meglehetősen konzervatív szemléletű tervével szemben – erősen redukált, téglalap alaprajzú, osztatlan dongaboltozattal fedett terével és szigorú portikuszával – Zádor Anna alapos elemzése és értékelése szerint³⁹ – a klasszicizáló késő barokkal szakító új stílus kiemelkedő emléke. A Deák téri evangélikus templom Leonhard Christoph Sturmnek a protestáns templomépítészet barokk teoretikusának egyik Nicolaus Goldmannra visszavezethető mintatervéből indul ki.⁴⁰ A jelentősen egyszerűsített, a lényegre

³⁸ Bíró 1932; Kelényi 1976.

³⁹ Zádor 1960. 84 skk.

⁴⁰ Sturm 1718. Tab. A.

6. ábra. Leonhard Christoph Sturm (Nicolaus Goldmann) mintaterve (1718) és a Deák téri evangélikus templom terve (Pollack M. 1799)

összpontosító alaprajzú tér építészeti megformálása, következetesen klasszicizáló tagozatrendszere viszont Palladio velencei templomainak ismeretére is utal. A Sturm-féle mintaterv fa dongaboltozata ötvöződik a palladiánus hagyománnyal, a vicenzai Basilica tető- és térlefedés formájának megidézésével. A többféle hagyományt követő templom a palladianizmus építészeti nyelvén rendkívül választékosan megfogalmazott alkotás, Pollack gazdag életművének első remeke, a klasszicizmus elveinek következetes alkalmazására tett állásfoglalása, Pest első jelentős klasszicista épülete. A templom eredetileg (1799-ben) tervezett fa dongaboltozatát – a minta szerkezeti hiányossága miatt – később, 1875-ben koporsófödémre kellett átalakítani, amely a vicenzai Basilica terét idéző belsőt jelentősen megváltoztatta.⁴¹

A nagyváradi székesegyház és a pesti Deák téri templom tervezésének koncepcióit összehasonlítva, a hagyomány és újítás szempontjai szerint elemezve és a közös tanulást keresve, az építészet egyik fontos tartalmi alkotójának, a szerkezetiségnek

⁴¹ Krähling 2009. 191.

kutatásmódszertani fontosságát kell kiemelnünk. A történeti szerkezeti elemzés⁴² az épületkutatás egyik meghatározó szemléleti alapja, az építészet tudományának fontos részterülete, amelynek az újítás és hagyomány viszonylatában is meghatározó szerepe van.

Kapcsolódó publikációk

Krähling–Nagy 2013

Krähling 2009

3.5. TÉMAKÖR: ÉPÍTÉSZETI LELEMÉNY ÉS MINTAKÖVETÉS

Tézis:

Ybl kecskeméti evangélikus temploma a magyarországi romantika templomépítészetének jelentős alkotása, amely az építészeti lelemény és mintakövetés 19. századi problematikájának – a tervezési feladathoz választandó stílusforma és szerkezet – illesztésének egyedi megoldása, a Schinkel-iskola egyik publikált templommintatervének adaptálása.

A templom centrális volta egyrészt Ybl főti együttesének tervvariánsain, másrészt a pesti szlovák evangélikus templommal rokon koncepcióján alapul. A templom térstruktúrájának elemzése során nyilvánvalóvá vált, hogy a terv egy korabeli porosz minta, Karl August Soller 1845-ben publikált⁴³ adaptációjával jött létre.

A mintakövetés állandó alapkérdése az építész tervezői koncepciójának és hozzáállásának, amely szembeállítható az építészeti leleménnyel, de mindkét megközelítésmódban tetten érhető a megújítás szándéka. Az építészeti lelemény és a mintakövetés kettőssége egyfelől az alkotó személyisége és egyéni világa, valamint az építészeti kultúra társadalmi, közösségi igényeinek szintjén,⁴⁴ másrészt a helyes szerkezeti kialakításra irányuló törekvésben jeleníti meg ezt a szándékot.⁴⁵ Az építészek értékrendjében hagyományosan elfogadott, hogy az alkotó módon felhasznált minta vagy előkép eredeti, új alkotást eredményez. A mintakönyvek a reneszánsz kora óta egyre jelentősebb szerepet játszottak az építészeti tervezésben, amely a 19. századtól teljesedett ki, és amely folyamat a század végére – elsősorban a második ipari forradalom hatására – az építészet szellemi és technológiai megújulását jelentette.

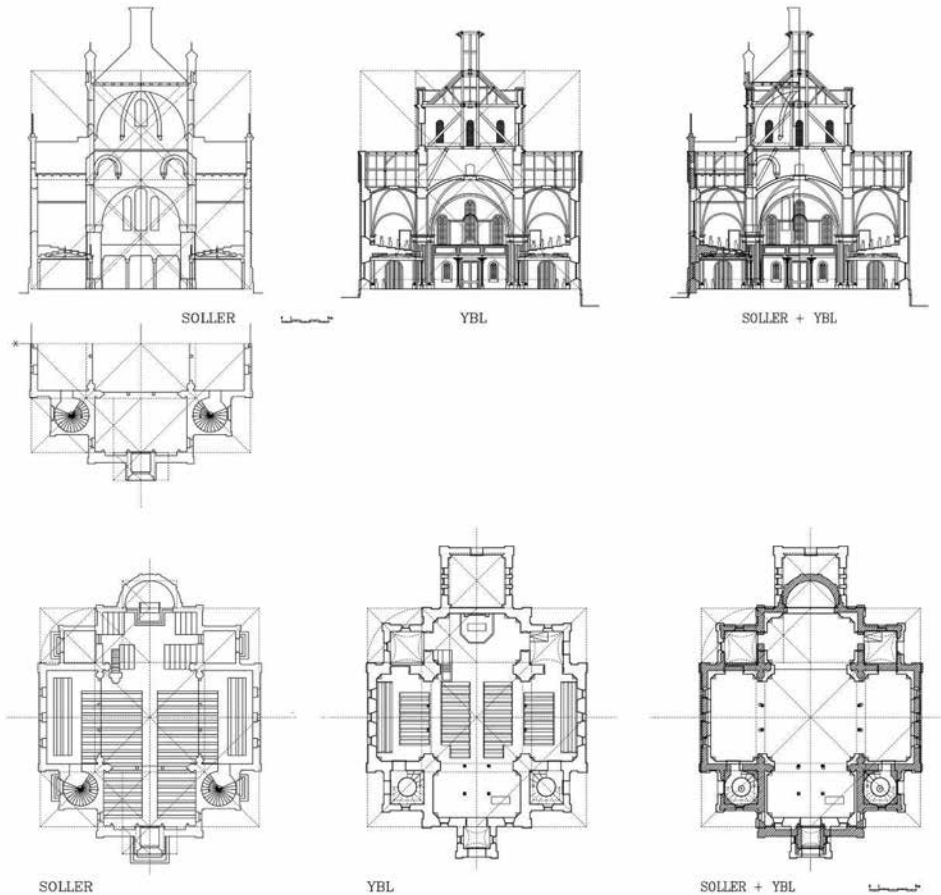
Ybl templomát abban az összefüggésben kell értékelnünk, amely egy építészeti korszakokon átívelő, az európai protestáns templomépítészet szellemi csatornáin kibontakozó folyamat része, amelyben a centrális tér egyik alapformája a 19. századi

⁴² Schuller 2002.

⁴³ A Soller-féle terv adatai: (Johann Karl) August Soller: „Evangelische Kirche mit 1000 Sitzplätzen.” In: Entwürfe 1845. Fellelhető: Technische Universität Berlin Architekturmuseum in der Universitätsbibliothek Inv. Nr. B 1287,69: Perspektivische Ansicht, Choransicht, Querschnitt, Grundriss Oberbau, Unterkirche. <http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=79&DatEnten=175582> (Utolsó megtekintés: 2016. 05. 10.)

⁴⁴ Marótzky 2005. 28.

⁴⁵ Redtenbacher 1879. 539.

7. ábra. K. A. Soller (1845) és Ybl Miklós tervének összehasonlító elemzése
(Krähling 2014. 175. Abb. 8, 9.)

német Schinkel-iskola mintaterve⁴⁶ révén reinkarnálódik, és közvetítésével jut el a kései középkorból a 20. századba. A kecskeméti evangélikus templom egyrészt a hazai romantika közép-európai beágyazottságának fontos megnyilvánulása, másrészt a hazai centrális templomépítészet egyik eredeti emléke, amely például Sándy Gyula diósgyőr-vasgyári templomához mintaként is szolgált (7. ábra).

Kapcsolódó publikációk

Krähling 2007

Krähling 2014

⁴⁶(Johann Karl) August Soller: „Evangelische Kirche mit 1000 Sitzplätzen.” In: Entwürfe 1845.

4. AZ EREDMÉNYEK HASZNOSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A tézisekben bemutatott módszertan összefoglalásának „hasznosítása” lehet az a folyamat, amelynek során az újabb kérdésvetésekre folyamatosan továbbfejlesztett módszertannal igyekszik válaszolni a kutató. A gazdag szakirodalom áttekintése is arról tanúskodik, hogy módszertani szempontok szerint eltérő kiindulás jellemzi a különböző épületkutató irányzatokat, illetve azon belül a szakágakat, amelyek hatékonyságát hitünk szerint csak a csapatmunka növelheti. Az alapelvek összefoglalása és kritikus újragondolása – bármilyen szakterület felől közelítünk – ennek az interdiszciplináris módszertani fejlesztésnek az alapja lehet.

Amint ezt a bevezetőben is hangsúlyoztuk, a bemutatott módszertan és a kutatási feladatok alapvetően csapatmunkára épülnek, amelyben nagyrészt a kutatóhelyemhez kötődő fiatalabb kutatók és leendő doktoráns hallgatók közreműködése jellemző, amely az együttműködő kutatócsoport hatékonyságát megsokszorozza. A hivatkozott szakirodalom azt is demonstrálja, hogy ez a közös munka a kutatócsoport tagjainak önálló kutatásait is segíti. A Tanszéken működő „Történeti épületkutató műhely”⁴⁷ mint szellemi csoportosulás ezt az összefogást mutatja be.

Ehhez kapcsolódik a módszertani áttekintés oktatásban való hasznosíthatósága: a történeti épületek megismerése, kutatása, valamint megővésük lehetővé tétele és ennek egyfajta módszertani megalapozása az eredmények közvetlen hasznosulását jelenti, amelynek a tehetséggondozásban, az épületkutató és a műemlékvédelmi szakembergárda nevelésében fontos szerepe van.

A tézisekben megfogalmazott konkrét tudományos eredményekből elsősorban a műemlékvédelem, illetve az építésztörténeti kutatók profitálhatnak.

Az eszterházi marionetopera kutatócsoportban végzett komplex épületkutatása tisztázta az egykor európai híri – és ma is egyedülének számító – marionetopera építészeti tereinek struktúráját, amely a külső helyreállításához alapvetően hozzájárult, és meghagyta annak lehetőségét, hogy – további kutatások után – a belsőt is hitelesen helyre lehessen állítani.

A protestáns templomépítészet területén végzett átfogó kutatás építésztörténeti eredménye a téma árnyaltabb bemutatásának lehetősége, és új tipológiai rendszerezés felállítása. Alapvető hasznosulási lehetőséget nyújt a műemlékvédelem területén: a felmérések során megismert – mindeddig nem kellő figyelemben részesült – értékesebb műalkotások védettségét, múzeumi elhelyezését, illetve helyreállítását vagy restaurálását tette lehetővé. A felmérések során az épületek és történeti szerkezeteik kutatása sok gyakorlati tapasztalattal és új ismerettel bővítette tudásunkat. A feltárt problémák és az ezzel kapcsolatos figyelemfelkeltés az épületek fennmaradását segítette. A kutatás eredményei a mindmáig befejezetlen magyar műemléki topográfia céljaira is felhasználhatók.

A kutatások során érintett jelentős alkotók – elsősorban Franz Anton Hillebrandt, Pollack Mihály, Ybl Miklós – egy-egy jelentős művének kutatása, elemzése és új

⁴⁷http://doktori.bme.hu/bme_palyazat/2011/tudomanyos_muhely/Torteneti_epuletkutato_muhely_hu.htm
(Utolsó megtekintés: 2016. 05. 15.)

szempontok szerinti értékelése szándékunk szerint hozzájárul életművük egy-egy szakaszának árnyaltabb bemutatásához, ezen keresztül a magyarországi építészet európai kulturális kapcsolataira vonatkozó ismereteink bővüléséhez.

A SZERZŐ TÉZISEIHEZ KAPCSOLÓDÓ 10 PUBLIKÁCIÓJA

1. témakör: Történeti épületkutatás

1.1.

Krähling–Halmos–Fekete 2006 Krähling János – Halmos Balázs – Fekete J. Csaba: A fertői marionettszínház új értelmezése – az épületkutatás („Bauforschung”) és alakhű felmérés mint kutatási módszer alkalmazásával. *Építés – Építészettudomány* 34 (2006) 1–2. 5–55.

1.2.

Krähling et al. 2013 Krähling János – Koppány András – Fekete J. Csaba – Halmos Balázs – Józsa Anna: The marionette opera and the orangerie of Eszterháza (Fertőd, Hungary). Building archaeology methods and theoretical reconstruction. *Materiali e Strutture – Problemi di Conservazione* 2 (2013) 4. 75–94.

2. témakör: Tipológiai rendszerezés

2.1.

Krähling 2004 Krähling János: *Evangelikus templomok a mai Magyarországon*. (Veszendő templomaink, III.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2004.

2.2.

Krähling 2015 Krähling, János: The Protestant Church Architecture of East-Central Europe in the Seventeenth to Eighteenth Centuries – From Medieval Heritage to New Spatial Solutions – An Overview. In: Harasimowicz, Jan (szerk.): *Protestantischer Kirchenbau der Frühen Neuzeit in Europa: Grundlagen und neue Forschungskonzepte*. Schnell und Steiner, Regensburg 2015. 131–146.

3. témakör: Építészet és identitás

3.1.

Krähling–Nagy 2011 Krähling János – Nagy Gergely Domonkos: Príspevok k výskumu architektónického dedičstva slovenských evanjelikov v Uhorsku – tradícia Barokovej centrality. *Architektúra & Urbanizmus* XLV (2011) 1–2. 2–19.

3.2.

Krähling 2013 Krähling, János: Architektur und Gedächtnisgemeinschaft: Die Kirchen der evangelisch-lutherischen Deutschen im Komitat Tolnau in Ungarn. In: Fata Marta (szerk.): *Migration im Gedächtnis: Auswanderung und Ansiedlung im 18. Jahrhundert in der Identitätsbildung der Donauschwaben*. Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde – Schriftenreihe 16. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2013. 169–186.

4. témakör: Újítás és hagyomány

4.1.

Krähling–Nagy 2013 Krähling János – Nagy Gergely Domonkos: A nagyváradi székesegyház Hillebrandt-féle centrális tervei. *Ars Hungarica* 39 (2013) Supplementum 81–88.

4.2.

Krähling 2009

Krähling, János: „La chiesa evangelica di Pest di Mihály Pollack.” In: Giuliana Ricci – Giovanna D’Amia (szerk.): *Leopoldo Pollack e la sua famiglia: Cantiere, formazione e professione tra Austria, Italia e Ungheria. Milano*. Istituto per la Storia dell’Arte Lombarda 2009. 187–194 + 4p. 9 ábrával. ISBN: 978-88-9035-102-0

5. témakör: Építészeti lelemény és mintakövetés

5.1.

Krähling 2007

Krähling János: Romantika és evangélikus templomépítészet. In: Buda Attila – Ritoók Pál (szerk.): *A fői templom és a romantika építésze*. Terc Kiadó, Budapest 2007. 27–31.

5.2.

Krähling 2014

Krähling, János: Die evangelische Kirche von Miklós Ybl in Kecskemét. *Acta Historiae Artium* 55 (2014) 177–192.

A TÉZISFÜZETBEN HIVATKOZOTT TOVÁBBI SZAKIRODALOM

Assmann 2000

Assmann, Jan: *Religion und Kulturelles Gedächtnis. Zehn Studien*. C.H. Beck Verlag, München 2000.

Boato – Pittaluga 2000

Boato, Anna – Pittaluga, Daniela: Building archaeology: a non-destructive archaeology. In: *15th World Conference on non-destructive testing, Rome (Italy) – 15–21 October 2000. Proceedings*, AIPnD, 2000, compact disc, file IDN 365. <http://www.ndt.net/article/wcndt00/papers/idn365/idn365.htm> (Utolsó megtekintés: 2015. 05. 10.)

Bibó 1984–1985

Bibó I.: Der protestantische Kirchenbau in Ungarn um 1800. Teil I–II. *Mitteilungen der Gesellschaft für Vergleichende Kunstforschung in Wien* 36/3 (1984) 1–4. und 37/1–2 (1985) 1–5.

Bibó 2013

Bibó István: Klasszicizmus 1800–1840. Protestáns templomépítészet. In: Sisa József (szerk.): *Magyar művészet a 19. században – építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest 2013. 134–150.

Bíró 1932

Bíró József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Centrum, Budapest 1932.

Brüske 2001

Brüske, Gunda: Die Liturgie als Ort des kulturellen Gedächtnisses. Anregungen für ein Gespräch zwischen Kulturwissenschaften und Liturgiewissenschaften. *Liturgisches Jahrbuch* 51 (2001) 151–157.

Cramer 1993

Cramer, Johannes: *Handbuch der Bauaufnahme*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1993².

Daragó–Bakonyi 2015

Daragó László – Bakonyi Dániel: Report about the Architectural survey of the Parish Church of the Settlement of Sanvignes-les-Mines. *Periodica Polytechnica Architecture* 46 (2015) 1. 6–16.

Dávid 1978

Dávid Ferenc: A falkutatások szerepe a műemléki helyreállításokban. In: *Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1977*. Budapest, é.n. [1978] 73–82.

De Jonge–Van Balen 2002

De Jonge, Krista – Van Balen, Koen (szerk.): *Preparatory Architectural Investigation in the Restoration of Historical Buildings*. Leuven University Press, Leuven 2002.

Eiðing 2005

Eiðing, Thomas: Zur Anwendung der Dendrochronologie in der Bauforschung: Einige kritische Anmerkungen. In: Cramer, J. – Goralczyk,

- P. – Schumann, D. (Hrsg.): *Bauforschung – eine kritische Revision*. Lukas Verlag, Berlin 2005. 297–328.
- Feld 1999 Feld István: Kutatás–dokumentálás–rekonstrukció. In: *Műemlékvédelmi Szemle* 1999/1–2. sz. 27–56.
- Feld–Klein 2004 Feld, István – Klein, Ulrich (szerk.): *Bauforschung und Hausforschung in Ungarn*. (Jahrbuch für Hausforschung Band 47. Bericht über die Tagung des Arbeitskreises für Hausforschung e.V. in Székesfehérvár [Stuhlweißenburg], Ungarn, vom 19–23. Juni 1996.) Arbeitskreis für Hausforschung – Jonas Verlag, Marburg 2004.
- Fiorani 2004 Fiorani, Donatella: *Restauro architettonico e strumento informatico*. Liguori Editore, Napoli 2004.
- Gerkan 1924 Gerkan, Armin von: Die gegenwärtige Lage der archäologischen Bauforschung in Deutschland. *Zentralblatt der Bauverwaltung* 44 (1924) Nr. 44 (29. Oktober 1924), S. 375ff. (Megjelent: *Von Antiker Architektur und topographie. Gesammelte Aufsätze*. Hrsg. von Erich Boehringer. Stuttgart 1959.)
- Gerő 1958 Gerő László: *Építészeti műemlékek feltárása, helyreállítása és védelme*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1958.
- Groat–Wang 2002 Groat, Linda – Wang, David: *Architectural Research Methods*. John Wiley&Sons, New York 2002.
- Großmann 1993 Großmann, G. Ulrich: *Einführung in die historische Bauforschung*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1993. 203+55 p.
- Großmann 2010 Großmann, G. Ulrich: *Einführung in die historische und kunsthistorische Bauforschung*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2010. 167 p.
- Hajnóczy 1956 Hajnóczy Gyula: Műemlékfelmérés. In: *Az Építőipari Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei*. 1. kötet 6. sz. Budapest 1956.
- Halmos–Marótzty 2015 Halmos Balázs – Marótzty Katalin: *Műemlék, rajz, kutatás. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének felmérései és kutatásai a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyházon 2000–2013*. – Monument, drawing, research. Surveys, explorations and research by Budapest University of Technology and Economics, Department for History of Architecture and of Monuments regarding the Saint Michael's Cathedral of Alba Iulia 2000–2013. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest 2015.
- Haris 2004 Haris Andrea: Műemlék épületek kutatásának módszertana és annak változása. *Műemlékvédelem* XLVIII (2004) 5. 297–302.
- Haris 2015 Haris Andrea: Műemléki érték és az értékleltár. *Műemlékvédelem* LIX (2015) 3. 156–160.
- Horler 1981 Horler Miklós: Műemlékvédelmünk elvei és módszerei. *Építés-Építészettudomány* XIII (1981) 1–2. 63–84.
- Kelényi 1976 Kelényi György: *Franz Anton Hillebrandt*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
- Kemény–Gyimesy 1944 *Evangelikus Templomok*. Készült az Országos Luther Szövetség munkaközösségében. Szerkesztők: Kemény Lajos – Gyimesy Károly. Athenaeum, Budapest 1944.
- Komárik 1994 Komárik Dénes: Budapesti lakóépületek történeti feltárásának metodikája. In: *Műemlék lakóházak*. Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1994. június 21–28. (A kiadásért felel: Román A.) OMVH–Heves m. TIT h. n. [Budapest–Eger] 1994. 30–37.

- Krähling 1993 Krähling János: Evangélikus templomépítészet a Dél-Dunántúlon – egy hagyományos templomforma kialakulása a XVIII. század végén. Kandidátusi értekezés. (Kézirat.) Budapest 1993. 150 p. (220 p. függelékkel.)
- László 2005 László Csaba: Épületkutatási módszertanról másként. (Hozzászólás Haris Andrea: Műemlék épületek kutatásának módszertana és annak változása című cikkéhez. In: *Műemlékvédelem* 2004/5. 297–302.) *Műemlékvédelem* XLIX. (2005) 2. 106–108.
- Mader 1987 Mader, Gert: Bauaufnahme als Forschungsmethode und Bestandsdokumentation des Denkmalpflegers. In: Schmidt, Hartwig (szerk.): *Bauaufnahme – Bestandsuntersuchung und Dokumentation Historischer Bauwerke*. (8. Kolloquium des Sonderforschungsbereiches 315) Arbeithefte des Sonderforschungsbereiches 315 „Erhalten historisch Bedeutsamer Bauwerke“ Heft 7. Universität Karlsruhe 1987. 45–70.
- Mader 2005 Mader, Gert Thomas: *Angewandte Bauforschung*. (Materialien aus dem Institut für Baugeschichte, Kunstgeschichte, Restaurierung mit Architekturmuseum Technische Universität München, Fakultät für Architektur) Verlag Das Beispiel, Darmstadt 2005. 171 p.
- Marosi 1985 Marosi Ernő: Műemlékkutatás és művészettörténet-írás. *Művészet* 1985/8. 2–7.
- Marótzky 2005 Marótzky Katalin: Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében. *Építés – Építészettudomány* 33 (2005) 1–2. 27–44.
- Mentényi 2009 Mentényi Klára: Műemlékvédelemről és épületkutatásról – másképpen. *Műemlékvédelem* LIII (2009) 3. 146–152.
- Mezős 2008 Mezős Tamás: Épületkutatás – Bauforschung – Building Archaeology – Archéologie du Bati. *Műemlékvédelem* LII (2008) 6. 376–388.
- Morsbach 1990 Morsbach, Peter (szerk.): *Der Dom zu Regensburg – Ausgrabung, Restaurierung, Forschung*. Verlag Schnell&Steiner, München–Zürich 1990.
- Raffay 1944 D. Raffay Sándor: Az evangélikus egyház liturgiája. In: *Evangélikus Templomok*. Készült az Országos Luther Szövetség munkaközösségében. Szerkesztők: Kemény Lajos – Gyimesy Károly. Athenaeum, Budapest 1944. 473–478.
- Redtenbacher 1879 Redtenbacher, Rudolf: Wie lernt man und wie lehrt man die Baukunst? *Deutsche Bauzeitung* 13 (1879) 39. 197–199; 41. 207–210; 43. 217–220. Változatlan utánnymás In: Ralph Johannes (szerk.): *Entwerfen – Architekturausbildung in Europa von Vitruv bis Mitte des 20. Jahrhunderts*. Junius Verlag, Hamburg 2009. 526–543.
- Schirmer 1995 Schirmer, Wulf: Das Bauwerk als Quelle. *Architectura* 24. 1994 (1995) 1/2 (Das Bauwerk als Quelle), S. 323.
- Schmidt W 1989 Schmidt, Wolf: *Das Raumbuch*. (=Arbeitsheft Nr. 44 des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege.) München 1989.
- Schuller 1990 Schuller, Manfred: Bauforschung. In: *Der Dom zu Regensburg. Ausgrabung, Restaurierung, Forschung*. Verlag Schnell&Steiner, München–Zürich 1990 (3. kiadás) 168–223.
- Schuller 2002 Schuller, Manfred: *Building Archaeology*. Monuments and Sites VII. Edited by ICOMOS, h. n. [München] 2002.
- Sturm 1718 Sturm, Leonhard Christoph: *Vollständige Anweisung alle Arten von Kirchen wohl anzugeben*. ... Augspurg, 1718.
- Tóth 1973 Tóth Sándor: Régészet, műemlékvédelem, történelem. *Építés- Építészettudomány* V (1973) 617–630.

- Winkler 1992 Winkler Gábor: Építészettörténeti áttekintés. In: *Evangélikus templomok Magyarországon*. Szerk.: Dercsényi Balázs. Hegyi&Társas Kiadó, Budapest 1992. XXVII–XLV.
- Zádor 1960 Zádor Anna: *Pollack Mihály 1773–1855*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1960.

BUILDING ARCHAEOLOGY AND ARCHITECTURAL HISTORY – RESEARCH METHODOLOGY AND RESULTS OF SOME EARLY MODERN AND 19TH CENTURY BUILDING TYPES

HABILITATION THESIS

Summary

The link between historic building research and the history of architecture has already attracted many researchers. In my theses I intend – by reviewing and criticizing the interrelationships of the domestic and international literature – to summarize, interpret, present and to point out the results obtained through the use of the methodology and principles elaborated for the research of Early Modern and 19th century buildings.

Five theses based on my chosen ten publications show the different scales and interpretations of architectural research on the example of five different research issues. The methodology of historic building research plays an important role in all five selected examples, through its interdisciplinary approach, through the analysis of historic written and image sources and the closely related building survey based on principles used in building archaeology. The paper aims at presenting different approaches from a smaller-scale typological and topographic research capable of covering regional and territorial architectural phenomena, to address cultural identity issues affecting the social aspects of architecture.

Keywords: building archaeology, Bauforschung, Mihály Pollack, Miklós Ybl, Oradea Cathedral, protestant church architecture